

INHOUD

Voorwoord 7

De slaperdijken langs het Reitdiep 9

De slaperdijken bij het wad 69

De slaperdijken langs de Dollard 139

Dankwoord 205

Literatuur 207

Register op plaatsnamen 213

VOORWOORD

Het zeekeilandenschap van de provincie Groningen, met zijn slingerende dijken en eeuwenoude wierden, getuigt van de voortdurende strijd tegen de zee. Bij stormvloed en in het verleden werden vaak grote stukken land weggeslagen, maar in de loop van de tijd slibden de kwelders weer op en konden er nieuwe polders aangelegd worden.

Steeds werden er nieuwe zeedijken gebouwd. De oude dijken werden slaperdijken, alleen als de zeedijken braken hadden zij een zeeverende functie.

Een prachtig, afwisselend patroon van slaperdijken, opdijken, oude dijken, middendijken, noorderdijken en polderdijken ontvouwt zich zo langs het Reitdiep, de waddenkust en langs de Dollard.

Toen eind twintigste eeuw de zeedijken werden opgehoogd tot deltagoogte, waren de slaperdijken niet meer nodig om het land tegen de zee te beschermen. Sommige boeren hadden last van die ruimtevreterende dijklichamen op hun grond, ze konden er met hun machines niet op werken en wilden ze kwijt. Maar de provincie Groningen zag de landschappelijke en cultuurhistorische waarde van de eeuwenoude bouwsels en besloot vanaf 1982 de nog overgebleven bijzondere dijken te beschermen. Een heel oud cultuurlandschap vertoont zich hier in het noorden en zo afwisselend en gelaagd als de bodem is, zo verrassend is ook het bewustzijn van de Groningers die er wonen. Misschien omdat er zulke enorme luchten en vergezichten zijn, omdat het er altijd waait en het licht er elk moment anders is, hebben de mensen een sterke binding met hun omgeving.

De mensen horen bij het landschap. Onder het uiterlijk gedrag van moderne wereldbewoners gaan vaak oudere, soms sprookjesachtige, magische cultuurlagen verborgen. Je hoeft maar enkele uren met elkaar door te brengen, uitkijkend over

het wijde land, en die diepere lagen, die onderstromen komen aan de oppervlakte.

Groningers kunnen schitterende verhalen vertellen. Daarom heeft de provincie Groningen Aafke Steenhuis gevraagd deze verhalen vast te leggen. *Stemmen van Groninger dijken* legt een lange tocht af langs de slaperdijken in het kustgebied. In de lente trekt Aafke Steenhuis van Groningen naar Zoutkamp door het Reitdiepgebied. In de herfst reist ze langs de waddenkust van Zoutkamp naar de Eemshaven. In de zomer trekt ze langs de dijken van Eems en Dollard, van Delfzijl naar Nieuwe Statenzijl. Tegelijk reist ze door de geschiedenis. Ze gaat op bezoek bij boeren, vissers, kunstenaars, borgbewoners, zangers, dromers en denkers die bij de dijken wonen. Het boek is een kleurig snoer van verhalen over wat Groningers verbindt met de dijken aan de horizon.

Rita Jansen,

Gedeputeerde provincie Groningen.

*Natuur en landschap, agrarische zaken,
land- en herinrichting, plattelandsbeleid
waterhuishouding en waterschappen*

DE SLAPERDIJKEN LANGS HET REITDIEP

De roodstenen pakhuizen, oude brouwerijen en zeilmakerijen, koopmanshuizen, cafés, galeries en iepen aan het Lage der A in Groningen spiegelen zich rustig in het water. Als kind fietste ik hier elke dag langs, de boten en oude panden spraken tot mijn verbeelding, maar ik keek toen nog niet zo goed. Ik weet nog wel dat ik de naam mooi vond: Lage der A: aan de lage kade van het water. Ik wist toen ook al dat op een bovenverdieping van een pakhuys, op nummer 13, de drukkerij van Hendrik Nicolaas Werkman was geweest. Hier keek hij uit over de kade, de bomen, de schepen en de pakhuizen aan de overkant, hier maakte hij met letters uit zijn letterbak en stukjes karton en sjablonen zijn kleurige, magische druksels die in de oorlog getuigden van hoop en verlangen naar een betere wereld.

Ik probeer me voor te stellen hoe het hier vroeger was, duizend jaar geleden. Groningen bestond toen uit twee kleine nederzettinkjes. Het ene was gelegen aan de Drentse A, die vanuit de hoge zandgronden in het zuiden naar het noorden stroomde. Hier ongeveer, bij de Drentse A, begon de stad. De mensen bouwden er een kapel die aan Sint Nicolaas werd gewijd, de beschermheilige van de zeelieden. Deze kapel groeide later uit tot de schitterende Der A-kerk, die nog steeds, met zijn barokke, donkere toren met okergele golvende banen, boven de stad uit rijst.

Het andere dorpje, dat iets meer naar het oosten lag, was een Drents brinkdorp, aan het uiteinde van de Hondsrug. De brink werd later de Grote Markt. In 1461 begon de bouw van de Martinikerk, die aan Sint Maarten, de heilige van de handellui, werd opgedragen. Al eeuwen is de Martinitoren een baken voor de Stadjers en voor de Ommelanders.

In de loop van de tijd groeiden de twee nederzettingen naar

De route door het Reitdiepgebied

elkaar toe, verbonden door de Vismarkt, en bewoond door Groningse geslachten als de families Harderinge, Folkeringe, Ebbinge en Gelkinge, die hun namen aan de straten in de binnenstad zouden geven: de Haddingestraat, Folkingestraat, Ebbingestraat, Gelkingestraat.

Ten oosten van Groningen stroomde de rivier de Hunze, die uit het Drentse veengebied kwam en die als een grillige getjederivier naar het wad liep. Al in de dertiende eeuw hebben de

Groningers de loop veranderd door een vaarweg om de stad heen te graven, het Schuitendiep. Bij de Noorderhaven verenigden zij zo het water van de Hunze met de Drentse A. Als Reitdiep stroomde de rivier, die later sterk gekanaliseerd werd, verder naar het noorden. Zo kreeg de stad toegang tot de zee en tot de zeehandel en kon zij uitgroeien tot een belangrijke havenstad.

Nog tot 1876 was het Reitdiep een getijderivier. De schepen die bij Zoutkamp het Reitdiep op voeren, legden in Groningen aan bij de vloedkade van het Hoge der A of de ebkade van het Lage der A. Het tijverschil was wel eens twee meter. Soms, bij noordwesterstorm, stroomde het Reitdiep over en stond de zee tot aan de stad. Vlak bij de Noorderhaven en het Hoekje van Ameland, waar A en Schuitendiep samenvloeden, was een overdekte vishal waar de Zoutkamper vissers hun verse vis en garnalen te koop aanboden. Vanaf die plek vertrokken de veerboten naar Ameland en Schiermonnikoog. Tot voor kort overwinterden Groningse kustvaarders in de Noorderhaven.

Aan de Noorderhaven ligt het mooiste café van de stad: de Sleutel. Houten tafels, spiegels, zijkamers, trapjes, plafonds met barokke voorstellingen, muren vol schilderijen van schepen en groteske gezelschappen. Eigenaar en uitbater is Koos Huizenga, een vijftiger met melancholieke snor en woeste witte haren. Hij is een begrip in Groningen. De ene na de andere beroemde kroeg heeft hij opgericht of weer aan de loop gebracht: de Vlaamse Reus, de Drie Gezusters, de Blauwe Engel, de Wolthoorn, de Sleutel.

We zitten aan een tafeltje voor het raam. 'Hier ontmoeten het zoete en het brakke water elkaar!' zegt Koos Huizenga plechtig en wijst met brede armgebaren naar buiten. 'Dit is een historische plek. Via dit water is de stad ontstaan, hierlangs is alles aangesleept! Van 1852 tot 1975, het jaar dat ik het kocht, was pakhuis De Groninger graan- en goederenhandel

hier gevestigd, in de gouden graantijd. En daarvoor, tussen 1620 en 1852, zat bierbrouwerij de Sleutel hier, in het achterpand dat tegen de stadsmuur aan was gebouwd. De voorkant is er, na de stadsuitleg eind zestiende eeuw, gewoon aan vastgeplakt. Kijk maar, de oude stadsmuur loopt dwars door het café heen. In vierhonderd jaar tijd zijn er maar negen verkoopcontracten van het pand geweest, en nog altijd draait het hier om gerst en tarwe!

Hij wijst op een laag huisje aan de overkant. 'Een dikke honderd jaar geleden keken we hier tegen de verdedigingswallen aan. Dat huisje was de Kranespoort. Daarachter begon het platteland. Bij storm en noordwestenwind stond de zee tot aan dit huis. De kelders liepen vol, er zijn in de vorige eeuw nog mensen verdronken. In sommige hardstenen stoepen zitten gleuven, waarin spanken geplaatst werden om het zeewater tegen te houden.'

Hij haalt oude kaarten en documenten te voorschijn. 'Vijfentwintig jaar geleden werd ik verliefd op dit pand,' zegt Koos Huizenga. 'Er is al die eeuwen nooit in geïnvesteerd, daarom is het nog zo mooi. Toen ik het kocht, was het nog volledig intact als graanpakhuis. De jakobsladders vlogen me om de oren. En nog steeds vallen er graankorrels uit kieren en gaten. Het huis staat op blauwe, heel blauwe klei: slib van de zee. Het deint zachtjes mee met alle dikke auto's die hier voorbijecheuren.'

Over een oud slaperdijkje langs het Reitdiep, vroeger een jaagpad, nu een fietspad, rijd ik de stad uit. Aan het water liggen treurige verlaten fabrieken, zoals de voerfabriek van de Aankoopcentrale en melkfabriek De Ommelanden. In mijn jeugd werkten sommige vaders van schoolvriendinnen hier. 's Morgens voor dag en dauw vertrokken ze op de fiets over de Friesestraatweg naar de fabriek, blauwe overall aan, alpinopet op.

Opeens zoete geuren om me heen. Op de dijk bloeien kool-

zaad en klaver, en opzij van het pad staat een hunkerende lindeboom te bloeien. En weer, en weer ruik ik die zoetheid.

*Hail achter in toen,
doar kwamen wie bie mekoar,
doar was n hail mooi plekje,
n lindeboom ston doar.*

Johan Dijkstra, *Reitdiep* (1925–1927). Wasverf.
Copyright Stichting Johan Dijkstra

Jan Altink, *Blauwbörgje in mei* (1927). Wasverf.
Collectie Provincie Groningen

Op de plek waar de Reitdiepdijk de ringweg rond de stad kruist, lagen vroeger, dicht bij elkaar aan de voet van de dijk, twee boerderijtjes: het Blauwbörgje. Een geliefd oord voor de schilders van De Ploeg, de Groningse groep expressionistische schilders in de eerste helft van de twintigste eeuw.

‘Vrijwel de hele Ploeg schilderde hier,’ vertelt kunsthandelaar Cees Hofsteenge, die zich heeft gespecialiseerd in het werk van De Ploeg. ‘Het Blauwbörgje was een soort uitspanning met een appelhof. Je kon er een kop melk kopen en op verzoek werd er een pannenkoek voor je gebakken. Het kwam door F.H. Bach. Begin twintigste eeuw was hij leraar aan de kunstacademie Minerva, een flamboyante man. Hij liep altijd te zoeken naar schilderachtige plekjes; zo ontdekte hij het Blauwbörgje en nam zijn leerlingen er mee naar toe. Eerder trokken de Groningse schilders vaak naar Drenthe; door Bach kregen ze oog voor de schoonheid van het Groningse landschap. Ze pasten